

راز و نیاز در محله تاریخی

مهرشاد کاظمی

علیرضامانی

نصرالله حدادی

محمدمصومی

علی برقی

رحیم طویابی

داریوش شهبازی

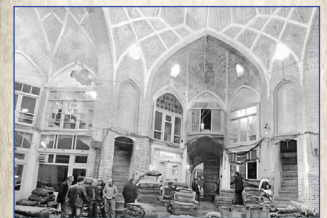
اودلاجان محله اعیان نشین تهران دوره قاجار بود؛ محله‌ای با تاریخی کهن که نامش با خانه‌ها و عمارت‌های تاریخی، چهره‌های سرشناس سیاسی و فرهنگی، مساجد، تکایا و هیئت‌های بزرگ تهران گره خورده است. اودلاجان که روزگاری بخشی از روستای تهران بود، هم‌زمان با پایتخت شدن تهران جامعه اعیانی به تن گرد و شد کل سرسبد محله‌های تهران قدیم که هنوز هم از پس سالیان، بسیاری از نمادهای فرهنگی و نشانه‌های روزگار طلایی خود را حفظ کرده است. در این شماره از همشهری محله به قلب تاریخ کهن اودلاجان سفر کردیم تا از قدیمی ترین اماکن مذهبی این گستره روایت کنیم؛ از مسجد حوض و تکیه و مسجد دانشگاه و مسجد سراج الملک تا بقاع متبرک امامزاده اسحاق (ع)، امامزاده سیداسماعیل (ع) و تکیه‌های تاریخی چون تکیه سرپولک، تکیه پیرزن و... مطالب این نشریه حاصل گفت‌وگو با تهران پژوهان، نصرالله حدادی، علیرضامانی، داریوش شهبازی، مهرشاد کاظمی، رحیم طویابی، علی برقی و محمد مصومی از اهالی قدیمی این محله است.

اینجا محل تقسیم آب بود

موقعیت:
بخش
شمال شرقی
تهران قدیم

موضوع:
محله
اودلاجان

محله اودلاجان بخشی از محدوده صفوی تهران بود که در دوره قاجار و هم‌زمان با پایتخت شدن این شهر با برخورداری از باغستان‌های شمال شرقی تهران و توسعه ساخت‌وساز در زمین‌های بایر، به یکی از ۵ کلان محله تهران تبدیل شد. رد پای اودلاجان حتی در دوره‌ای که تهران شهری کوچک و نوپا بود در این گستره وجود دارد. به عنوان مثال، در نقشه‌های جغرافیایی برزین و کرشیش که به ترتیب در سال‌های ۱۸۵۲ و ۱۸۵۸ میلادی از تهران ترسیم شده، اودلاجان در بخش شمال شرقی

تهران دیده می‌شود که حدود یک سوم از مساحت آن را به خود اختصاص داده است. در دوره قاجار با انتخاب تهران به عنوان پایتخت، زمینه برای توسعه اودلاجان نیز فراهم شد و طولی نکشید که اودلاجان جامعه اعیانی به تن کرد. اودلاجان در این دوره به عنوان یکی از ۵ کلان محله تهران، به محل سکونت رجال سیاسی، فرهنگی، تجار و اعیان و اشراف دوران قاجار تبدیل شد و زندگی در کوچه‌های اعیانی آن رویای هر تهرانی‌ای بود.

ناگزیر به گوشدن مجدد این بحث هستیم که از دوره قاجار و گسترش تهران صفوی، نام محله اودلاجان و نوشتار آن به غلط میان مردم رواج پیدا کرد؛ به گونه‌ای که هنوز بسیاری اودلاجان را «عودلاجان» می‌نویسند. برای رمزگشایی از نام محله اودلاجان و بررسی ریشه‌های نام این محله کهن باید سری به تاریخ و هویت این محله بزنیم. علیرضامانی، تهران پژوه، در این باره می‌گوید: «بر اساس شواهد، اهالی تهران در دوره قاجار و پیش از آن اودلاجان را اودلاجان نیز تلفظ می‌کردند؛ واژه‌ای مرکب از «او» و واژه «دلاجیدن» یا «دراجیدن» که ریشه در گویش‌های این گستره دارد. «او» به معنای آب، «دلاج» یا «دراج» به معنای بخش کردن و تقسیم کردن آب و «لف و نون» در انتهای واژه اودلاجان هم نشانه نام مکان است. باین بیان، اودلاجان مکان بخش و تقسیم آب است؛ نشان به این نشان که محله اودلاجان جایی بود که آب چشمه‌ها و قنات‌ها از آنجا تقسیم می‌شد و به مناطق پایین دست می‌رسید.»

در باره ریشه نام محله اودلاجان روایت دیگری نیز وجود دارد که از اعتبار کمتری برخوردار است. زمانی می‌گوید: «برخی گفته‌اند که اودلاجان از دو واژه «عود» به معنای عطر سوختنی و «لاچی» به معنای ادویه ساخته شد و اودلاجان به محل بازار عطاران اشاره دارد. هر چند این روایت سندیت تاریخی ندارد.»

مسجدی بدون گنبد و مناره

موضوع:
مسجد
نظام الدوله

موقعیت:
امیرکبیر

امیر توپخانه ناصرالدین شاه قاجار در سال ۱۳۱۰ قمری مسجدی را در یکی از کهن ترین محله‌های تهران قدیم ساخت. تصویر نظام الدوله روی کاشی‌ای در گوشه‌ای از مسجد نظام الدوله و در چوبی قدیمی و پله‌های گرد با مصالح آجری هنوز بعد از گذشت بیش از یک سده از آن روزگار به یادگار باقی است. مسجد ابراهیم خان نظام الدوله برخلاف مساجد تاریخی تهران، گنبد، مناره و گلدسته

ندارد و فقط یک مانده آجری ساده و کم‌ارتفاع دارد. سردر ورودی این مسجد با کاشی‌های مربعی شکل به رنگ‌های آبی، لاجوردی، سفید، زرد و صورتی تزئین شده است. در معماری این مسجد، دو بادگیر پشت دیوارهای محراب تعبیه شده و این اثر در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

نصرالله حدادی، تهران پژوه در باره تاریخچه این مسجد می‌گوید: «بنای مسجد نظام الدوله در نزدیکی مدرسه دارالفنون قرار دارد که بارها مرمت و بازسازی شده است. محمد ابراهیم نظام الدوله یکی از رجال دوره قاجار بود و مسجد و مدرسه نظام الدوله را در اواخر حکومت ناصرالدین شاه، در محدوده خیابان

چراغ برق ساخت؛ خیابانی که امروز به نام امیرکبیر شناخته می‌شود و کوچهای که مسجد در آن قرار گرفته ناظم الاطباء جنوبی نام دارد. این مسجد، مدرسه و تعدادی حجره داشت که حجره‌ها دور تادور صحن مسجد قرار گرفته بودند. به مرور زمان مدرسه از رونق افتاد و تعطیل شد و بنای مسجد تغییر کرد. در این تغییرات بخش‌های زیادی از بنای مدرسه مثل صحن و حجره‌ها در اثر الحاق به کوچه ناظم الاطباء از بین رفت و اکنون ساختمان مسجد باقی مانده است. همچنین مسجد در گذشته دو آب‌انبار داشت که بعد از لوله‌کشی آب شرب در تهران از بین رفتند.»

از هیئت اکبر خان پامناری تا حسینیه شیرازی‌ها

موضوع:
هیئت‌های
اودلاجان

موقعیت:
محله
اودلاجان

از قدیم الایام محله بازار تهران نقطه اصلی برگزاری مراسم عزاداری در ماه‌های محرم و صفر بود. از زمانی که کل تهران به ۵ محله سنگلج، بازار، اودلاجان، چال میدان و پامنار تقسیم شده بود، بزرگ‌ترین و قدیمی‌ترین هیئت‌های مذهبی از همین محله‌ها بودند. هیئت‌ها در محله اودلاجان توسط بانیان و بزرگان و لوطی‌های محله اداره می‌شدند.

نصرالله حدادی، تهران پژوه، در باره رسم هیئت‌داری در محله اودلاجان چنین توضیح می‌دهد: «هیئت‌ها در محله‌های قدیم مثل اودلاجان هویت‌دهنده بودند. به همین دلیل بسیاری از اشخاص، اصناف، پهلوانان و اقوام معروف سعی می‌کردند یک هیئت، تکیه و حسینیه به نام خود تشکیل دهند. هیئت قدیمی زائران کربلا، هیئت عزاداری زنجیرزنان اکبرخان پامناری، هیئت حسینیه شیرازی‌ها و هیئت تکیه دانشگاه از هیئت‌های معروف اودلاجان بودند.» قصه شکل‌گیری «هیئت زائران کربلا» از این میان، جالب است؛ در دوره‌ای که پهلوی اول

برگزاری مراسم عزاداری برای اباعبدالله‌الحسین (ع) را ممنوع کرده بود، عده‌ای از مذهبیبون در این ایام به کربلا و نجف سفر می‌کردند و در آنجا آیین عزاداری را برپا می‌کردند. در سال ۱۳۰۶ تعدادی از اهالی محله اودلاجان، در کربلا دور هم جمع می‌شوند و قول و قرار راه‌اندازی یک هیئت را با هم می‌گذارند و به محض برگشتن به ایران، زمینه را برای ایجاد آن فراهم می‌کنند. از آنجا که فکر این هیئت در کربلا شکل گرفته بود، نامش را هیئت زائران کربلا گذاشتند که این نام تا زمان حال ماندگار می‌شود. رحیم طویابی، از معتمدان محله اودلاجان، می‌گوید: «در این محله هیئت‌های زیادی از قدیم فعالیت می‌کنند که عمر بعضی از آنها به بیش از یک قرن نیز می‌رسد. هیئتی که توسط جمعی از جوانان سابق محله ایجاد شد و من هم از بانیان آن بودم به اسم «هیئت جوانان پیر عطا» است که اکنون اعضای اصلی آن همه پیر شده‌اند و حالا با حضور جوان‌های محله همچنان پابرجاست.»